

Алексеј Хомјаков

СРБИМА:
ПОСЛАНИЦА ИЗ
МОСКВЕ

Много вам је, браћо, милости дао Господ Бог последњих година: ослобођење од несносног јарма дивљег и неверног народа, независност и самосталност у јавним пословима, могућност умног, наравственог и духовног развијања у духу Хришћанства које нас је просветлило, и напослетку, могућност да помажете напредовању и срећи своје мање браће поукама и примерима својим. Тако сретне добитке постигли сте ви вашом властитом храброшћу, а делом и помоћу и симпатијама једнокрвног и једноверног вам народа руског, а понајвише благословом Бога, који је уредио прилике политичког живота да се прекрате невоље и понижења којима је Он вековима искушавао вашу веру и ваше трпљење.

Ми не бисмо могли а да се не радујемо таквим Божјим милостима кад би се оне излиле на сваки други, нама сасвим туђи народ, али никоме не можемо ми тако сачувствовати као вама и осталим Словенима, нарочито православним. Никакав туђин (ма како он био добар и добро мислио) не може се у том с нама успоређивати, јер за њега сте ви ипак туђи, а за нас, Срби, ви сте земна браћа по роду и духовна браћа по Христу. Нама је мио ваш спољни изглед, који сведочи о крвном сродству с нама; мио нам је ваш језик, који звучи као наш рођени; мили су нам ваши обичаји, који потичу од истог корена с нашим властитим обичајима. Искрено, дакле, и из дубине душе захваљујемо Богу за милости које на вас излива, и молимо Га да продужи и увелича вашу срећу и прослави вас сваком правом славом духовног добра и општег напредовања пред свима народима.

Добар сте почетак учинили.

Никад се неће заборавити ваше трпљење под многовековним јармом, сјајна храброст у доба ослобођења, а највише разум и осећање правде, што вас је недавно ослободило од управитеља, тобожњег заштитника, а у ствари издајника српског народа. Таки прекрасни почечи обећавају и прекрасну будућност. Народ српски, који је већ стекао поштовање других народа, неће никад унизити своје достојанство. Али, ми знамо да после искушења, кроз која сте ви већ прошли, пред вама су друга, не мање опасна, и ако изгледају мање тешка. Слобода, то највеће благо за народе, налаже на њих у исто време и велике обавезе, јер много што-шта прашта се за време ропства ради самога ропства, и извињава се несрећним утицајем туђег јарма. Слобода удвојава људима и народима њихову одговорност пред људима и пред Богом. С друге стране, слобода и благостање веома су саблажњиви, и многи, који су у несрећи сачували своје достојанство, подлегли су искушењима кад су се од видне несреће ослободили, и тако заслуживши Божју казну, навукли су на себе горе несреће него што су биле оне од којих су се једном ослободили. Сваке спољне и случајне несреће лако се могу савладати; шта више, оне често, искушавајући народну снагу, укрепљују је и васпитавају за будућу славу. Али пороци и слабости, који се увуку у живот и душу народну, разједињују његово унутрашње биће, поткопавају у њему све основе животне, постају за њега извори неизлечивих болести, и спремају му пропаст баш у – по изгледу – цветно време његова благостања и напредовања. Зато, нека је допуштено нама, браћи вашој, која вас воле љубављу дубоком и искреном и којима је тешко на души при свакој помисли о ма каквом злу које вас може снаћи – нека је допуштено нама да вам се обратимо с неким опоменама и саветима. Ми смо старији од вас у садашњој историји и прошли смо кроз различнија, иако не тежа искушења, и молимо Бога да би наше искуство, и сувише скупо плаћено, било на корист нашој браћи, и да би их наше многобројне погрешке сачувале од многобројних опасности, које су у своме почетку често невидљиве, али су у својим последицама веома убитачне. Јер опасности за сваки народ порађају се у њему самом и проистичу често из најплеменитијих и најчистијих принципа, али који нису јасно схваћени или су сувише једнострано развијени. Зато вас молимо, браћо, не окривљујте нас да смо поносити људи који уздајући се у своју мудрост хоће да вам дају ма какве лекције, него верујте у нашу братску љубав, која хоће да знање стечено многим и горким искуствима не остане за вас без користи.

Прва и највећа опасност која прати сваку славу и успех јесте поноситост. За човека као и за народ могућна су три вида поноситости: поноситост духовна, поноситост умна и

поноситост спољних успеха и славе. У сва три вида она може бити узроком потпуног пада човекова или пропасти народне и сва три вида сретамо у историји и у савременом свету.

Најочитији пример духовне поноситости налазимо не у Риму (тамо је све духовно више маска него принцип) него у доцнијих или данашњих Грка. Богу је било угодно изабрати њихов језик за прослављање његова имена, а њих за распрострањење вере у свету. Незаборавна је памет (спомен) њихових мученика, незаборавна је слава њихових духовних учитеља! Од њих су се просветлили многи народи, и ми, Словени, од њих смо добили своје најбоље благо, истинито познање Бога и Спаситеља нашег, чисто од сваке јереси и лажи, којима су помрачени западни народи. Са захвалношћу и искреним уважањем спомињемо ми тако велике трудове и заслуге Грка. Али ради тих заслуга они су се понели до безумности. Славу својих пређашњих бораца за веру преносе они на себе и китећи се њоме узносе се пред другим народима и презиру своју по Христу браћу. Веру, којој су служили њихови преци, не држе као општу свих који је исповедају, но као своју, грчку, и себе као једине синове Цркве, а друге као слуге и посвојчад. Из тог убитачног извора истиче: мржња на све народе који не одобравају те њихове неумесне прохтеве, а нарочито на нас Словене; жеља да нас подчине и држе у турском ропству да би преко Турака над нама господарили; непријатељство према нашем језику, који би, кад би могли, избацили из храмова Божијих и из употребе у служби црквеној, сасвим противно ономе што су радили њихови првоучитељи; и, напослетку, така окорелост срца да је племенима словенским тежи православни Грк него мухамеданац Турчин. То је познато целом свету. Разуме се да су и друге страсти, као користољубље и властољубље, узрок овој мржњи грчкој на Словене, али први узрок је духовна поноситост, због које, као Јевреји у старини, готови су да себе држе јединственим изабраницима Божијим, а све друге народе нечим нижим, и створеним да служе изабраном племену грчком. То су плодови њихове духовне поноситости: мржња на све народе и умно слепило које им не допушта да увиде своје властите користи. Нека би Бог дао да се исправе од тог страшног порока. Ми их и сад волимо као браћу и учитеље наше, али још ревносније бисмо се ми старали о њихову добру, па и крв бисмо своју пролили за њих, заборављајући свако зло и сећајући се само њихових заслуга и велике Божије благодати која је дата њиховим прецима.

Духовној поноситости грчкој одговара умна поноситост свих западних народа. Богу је било угодно да их ограда од онаких беда какве су се сручиле на Грчку и на племена словенска, и да им олакша напредовање у развијању наука, уметности и грађанског живота. Они су се користили милошћу Божијом и достигли висок умни развитак. Али заслепљени својим успесима они су, с једне стране, постали (као што је познато) потпуно равнодушни к вишем добру – Вери – и остају и даље у слепилу духовном, а с друге стране постали су не добротинци осталом човечанству (за што су били позвани) већ његови непријатељи, увек спремни да притискују и поробљавају друге народе. Горко искуство и сувише је јасно то показало Словенима; па и у целом свету лађе европских народа нису весници мира и среће већ весници рата и највећих беда. Свак зна охолост једног Енглеза или кога му драго Немца (ма колико сићушна била његова рођена отаџбина), презирање свих осталих народа у свету, жељу да ногама гази сва њихова права и да их гради немоћним оруђем у своју корист. Убитачно семе рађа убитачан плод, и непријатељство западних народа, а нарочито Енглеза и Немаца, према свима, рађа природну и праведну мржњу свих народа према њима. То је казна за умну поноситост.

Обраћајући се к вама, браћо наша, с најискренијом љубављу, не можемо затајити од вас ни наше кривице.

После многих и тешких претрпљених невоља од најезде с истока и са запада руска земља, ослободивши се милошћу Божијом од непријатеља, раширила се на далеко по земној кугли, на целом пространству од Балтичког мора до Тихог океана, и постала највећа данашња држава. Сила је родила поноситост. И кад је утицајем западне просвећености унакажено уређење староруског живота, ми смо заборавили захвалност Богу и скромност, без чега од Њега не може добити милости ни човек ни народ. Оно, истина, у време великих

општих опасности ми смо на речима и изретка заиста постајали смирени у души, али није тако било опште расположење нашег духа. Том материјалном снагом, којом смо се одликовали пред другим народима, напрестано смо се хвалили и једино смо се старали да је увеличамо. Наше старање било је упућено да умножимо војску, да повисимо приходе, да застрашујемо друге народе, да ширимо – некад и неправедно – своје области, а да уводимо суд и правду, да укроћујемо насиље осиионих, да штитимо слабе и који су без заштите, да чистимо нарави и да узвишавамо дух – то нам се чинило некорисним. О духовном усавршавању нисмо ни мислили; кварили смо народну наравственост; и на саме науке, о којима смо се божем старали, гледали смо не као на развијање Богом даног нам разума, већ једино као на средство за увеличање спољне моћи државне, никад не помишљајући да само духовна моћ може бити сигуран извор и саме материјалне снаге. Како је наopak био правац нашега рада, како је богопротивно било наше развијање сведочи то што смо у нашем слепилу начинили робовима више од двадесет милиона наше слободне браће, сељака, и што смо од општег разврата (пијанства) направили главни извор државних прихода. То су били плодови наше поноситости. Рат, и то праведан рат, предузет против Турака да олакша судбину наше источне браће, постао је за нас казна; Бог није дао нечистим рукама да изврше тако чисто дело. Савез двеју најсилнијих држава у Европи, Енглеске и Француске, издаја Аустрије, коју смо ми спасли, и непријатељско расположење готово свих осталих народа принудили су нас да закључимо недостојни мир; границе наше су сужене, а војено господство наше на Црном мору уништено је. Хвалимо Бога што нас је казнио ради наше поправке. Сад смо увидели наше заблуде, сад ослобођавамо своју потлачену браћу (сељаке), старамо се увести правду у судове, умањити разврат у народним наравима. Дај Боже да се дело нашег покајања и поправке не заустави, да добар почетак донесе и добар плод у нашем духовном очишћавању, и да насвагда познамо да само љубав, правда и скромност могу донети народу (као и човеку) милости од Бога и добро расположење људи.

Свакојако је поноситост материјалном силом по самој својој природи нижа од поноситости духовне и умне: она управља све тежње људске крајње недостојном циљу, али се зато она не укореењава тако дубоко у душу, и лако се од ње може поправити што се њена лажност покаже при првим неуспесима и несрећама у животу. Несрећни рат нас је уразумио, а тврдо се надамо да успеси (кад Богу буде угодно да нас њима обрадује) неће нас увући у пређашње заблуде.

И ви, браћо наша Срби, лако можете подлећи таквом искушењу према другима, према нашој заједничкој браћи. Пред једнима можете се поносити гледајући њихову слепоћу у Богопознању; пред другима гледајући њихово робовање; пред многима, гледајући њихову слабост. Али, помислите да ваше боље Богопознање није од вас самих, већ од милости Божије: очеви ваши завештали су вам Православље, као што су другима завештали јерес, а лакше је очувати и одржати истину него од наслеђене лажи вратити се истини. За то се имате зашто радовати, али немате повода поносити се. Тако, и робовање не даје повода презирању. Успех у борби често зависи од прилика које ни највећа храброст не може победити. Зар и ви сами нисте дуго робовали? Зар дуго није робовала и Русија под Татарима? И ето Господ је ослободио прво нас а потом и вас, а Бугари, чије се царство на далеко славило, сад су под јармом; и Чеси, чији су напори достојни сваког дивљења, преклањају главу под туђом владом. Таква је сада воља Божија, а будућност је непозната, јер, иако по несрећи велики део Словена робује под туђином, сви они по својој храбрости достојни су слободе. Исто тако, и слабост неког племена не даје вам право да га презирете, јер често слаби и незнатни у свету постају најјача оруђа воље Божије. Зато не вређајте браћу вашу презирањем, које пада теже него и само ропство, већ имајте на уму да су вам они равни, иако мање сретни. Ви, по милости Божијој православни, слободни и силни привлачите к себи искреним пријатељством слабе, ослепљене и који су у ропству. Нека сваки Словенин, из ма ког краја он био, видећи вашу братску љубав према њему, буде готов помагати вас добрим жељама, срдачном наклоношћу и заједничким радом. То заповеда Бог, а то је и ваша властита корист. Бог је

тако уредио судбу данашњег света, да је најлепша човечија врлина, тј. братска љубав, у исто доба једини спас Словена од непријатеља и угњетача, које сами знате, и није их потребно именовати. Хвалимо Бога за његову свету вољу.

Ми знамо да има словенских племена која се још ничим нису прославила, док се ви још из старине можете похвалити многим сјајним делима. Али и тога ради немате повода поносити се. Иако сте се и у пређашња времена одликовали јунаштвом, сетите се колико је у летописима вашим записано вашег разврата, издаје, међусобног крвопролића, братоубиства, па чак и оцеубиства, од чега се и нехришћани гнушају. Зар се из тога не види да света Вера, која је озарила ваше претке, није продрла у срца њихова и постала, као што би требало, за њих извор светости и врлине? За те њихове пороке и због њих Господ Бог казнио је многа њихова поколења. Ми ово не говоримо да бисмо вас, нашу драгу браћу, вређали, но да бисте ви, одбацивши сваку поноситост и појмивши како своје кривице тако и казну Божију, унапредак тежили свакој врлини и свакој часној слави, достојној хришћанског народа, и да бисте стекли поштовање и љубав од свакога – чему сте, као што смо рекли, добар почетак учинили.

Заиста, Срби, велике милости даровао вам је Бог – веће, држимо, него што ви и сами знате. Здравље је једно од највећих блага за човека, али га он позна тек кад га изгуби, или кад види туђе болести и упореди са својим здрављем. Тако и ви можете познати своја преимућства само упоређивањем с недостацима других друштава (на што ви још нисте обраћали пажњу), или отвореним признањем тих друштава, која су искуством познала своје слабости и узроке им. Нека вам то сазнање послужи као опомена да бисте могли избећи погрешке које други народи нису умели избећи, и да се не бисте, примајући оно што је добро и корисно, заразили оним што је зло, које се често меша с добрим и неприметно је за неискусно око.

Прва, најважнија и неоцењива срећа ваша, Срби, то је јединство ваше у Православљу, тј. у вишем знању, вишој истини, у језгру сваког духовног и наравственог напредовања. Ваше јединство у Вери тако је да за Турчина речи „Србин” и „Православни” значе исто. То најбоље од свих блага треба да цените више свега, и да га чувате као зеницу ока, јер, у самој ствари шта је Православље него зеница унутрашњег духовног ока.

Хришћанство није по свету посејано насиљем, нити је насиљем разрасло, већ побеђујући свако насиље. И према томе оно не треба да буде насиљем чувано, и тешко онима који хоће да силу Христову бране слабим човечијим оружјем! Вера је ствар духовне слободе и не трпи никакве принуде; јер истина вере побеђује свет и не тражи светски мач за своју победу. Зато поштујте сваку слободу савести и Вере да нико не би могао вређати истину и говорити да се она боји лажи и да се не сме борити с лажју оружјем мисли и речи. Служите Божијим заповестима не с бојажљивошћу и сумњањем у њину моћ, већ смело и с мирним уверењем у њину победу.

Али, с друге стране, имајте непрестано на уму значај и достојанство Вере. Веома се варају они који мисле да се вера састоји само у вероисповедању, или у обредима, или чак у директним односима човека к Богу. Не. Вера прожима цело биће човеково и све његове односе према ближњем. Она као невидним концима или жилицама обухвата и преплеће сва чувства, сва убеђења, све тежње човекове. Она је као неки бољи ваздух, који претвара и промењује у човеку свако земаљско порекло, или је као нека најсавршенија светлост која озарава све његове погледе на друге људе и на унутрашње законе који га везују с њима. Према томе, Вера је виши друштвени принцип, јер и само друштво није ништа друго до видни облик наших унутрашњих одношаја према другим људима и наше везе с њима.

Здраво грађанско друштво оснива се на појмовима његових чланова о братству, правди, суду и милосрђу, а ти појмови не могу бити једнаки ако је друштво састављено од људи разних Вера. Јеврејин и мухамеданац исповедају једнога Бога као и Хришћанин, али јесу ли њихови појмови о правди и милосрђу једнаки с нашим? Неко ће рећи да они не знају

ни таинства свете и приснопоклоњајеме Тројице, ни љубави Божије која нас је спасла кроз Христа, и да је према томе разлика међу нама сувише велика; али ми знамо да и међу Хришћанима, осим истине Православне Цркве, нема потпуно јасног појма ни потпуно искреног чувства братства. Тај појам, то чувство, васпитава се и снажи само у Православљу. Није случајно што се само у земљама православним очувала општина и светиња општинске пресуде и покорност свакога пред решењем браће. Верско учење васпитава душу чак и ако нема друштвеног живота. Католик тражи власт личну и ван свога друштва, као што је навикао покоравати јој се и у верским стварима; протестант иде у личној слободи до слепог самопоуздања као и у свом уображеном Богопознању; такав је дух учења њихове вере. Само православни, задржавајући своју слободу, покорав се једногласној одлуци општинске савести. Зато је народна општина могла сачувати своја права само у православних; зато и Словенин, ако није православни, не може бити потпун Словенин. То с тугом признају и наша браћа, која су обраћена на западњачку лаж. То се исто огледа и у свима пословима суда и правде, и у свима појмовима о друштву, јер основа томе лежи у братству.

Нека је свако слободан у вери и њену исповедању. Нека нико не буде угњетаван и гоњен због ствари Богопознања и Богоисповедања – велимо нико, па ма то био (сачувај Боже) и Србин који би скренуо с истинитог пута; нека вам он ипак буде брат, иако је несрећан и заслепљен. Али такав нека не буде ни законодавац, ни управитељ, ни судија, ни члан општинског збора, јер је друга његова савест, а друга ваша. Велики Апостол народима вели: „Зар вас Хришћане није срамота да вам суде незнабошци? Нека вам суде браћа.” Зато иноверац нека за вас буде гост, кога штитите од сваке неправде, и који се користи свима правима као и ви у приватном животу, али он не треба да буде пуноправан грађанин или син великог Српског дома који суди с браћом у пословима општенородним. Бог вас је избавио од унутрашњег разједињења, немојте допустити разједињење у самим недрима савести народне и општенородног духа. Тешко нам је помислити да сви Словени нису Православни, али верујемо да ће се и они сви временом просветити истином. Ми их од срца волимо, и готови смо увек пружити им руку братства и помоћи против свакога, али мислимо да се ни они неће наћи увређени овим искључењем – и сами не би хтели у ваше друштво уносити семе раздора и разномишљења и ради љубави према вама.

Међу вама има богатих и сиромашних, исто тако као силних и слабих, здравих и немоћних, умних и глупих. Али шта би ви рекли о закону у коме би се наређивало да тај и тај буде богат, а тај и тај сиромаш; или тај и тај да буде силан, а тај и тај слаб; или, тај и тај да буде паметан, а тај и тај да буде глуп? Би ли био паметан такав закон, и би ли био сагласан са Хришћанством: зар ви сви нисте људи? Зар сви нисте Словени? Зар сви нисте Срби? Ви сте срећни над све народе у томе што сваки Србин гледа на Србина као њему равна, и међу вама нема виших и нижих, осим по служби народној која људима одређује разне чинове према заслугама или потребама државним. Чувајте ту једнакост и достојно цените то велико благо. Не допуштајте никакве законе, никакве мере владе, никакве обичаје који би могли уништити братство. У свима другим земљама заведен је такав наопаки принцип да се једни сматрају племенити а други ниски по крви: „тај и тај није ми равна”, или „тај и тај не може бити у нашем друштву, јер је ниског порекла”, или „тај и тај не сме просити моју кћер, јер није од племените куће ” итд. Из велике неправде ниче велико општенородно зло: поноситост тобожњих виших, злоба и завист тобожњих нижих, а из тога проистиче раздор и општа слабост. Нека то зло остане код оних код којих се већ налази и потиче из историјске прошлости. Не калемите на себе болест од које вас је Бог избавио. Не заборављајте пример Пољака, ваше једнокрвне браће! Тамо су неколике хиљаде сматрали себе народом, а народ су сматрали стоком једва достојном имена човечијег, и држава је Пољска пала и поред свих ратних успеха, све своје храбрости и све своје славе. Не заборављајте ту лекцију. Нека судија суди, нека управитељ управља, нека кнез кнезује како је и потребно друштву, али ван своје дужности нека сваки Србин и сад и свагда буде једнак са својом браћом.

Многоне којечему, браћо, морате се ви учити у народа којима је Бог изодавна дао слободу од спољњег угњетача, и могућност да посвете своју мисао усавршавању у наукама и у уметности. Ви сами видите и није потребно доказивати вам какву моћ даје наука човеку и како му она покорава и саму природу. Али наука даје још и више нешто: она шири границе богоданог нам разума, просветљава наше умне погледе, открива тајне Божијег света и чудеса Његове творачке премудрости. Стицати науку не само да је неопходно за друштвени живот, него је и обавезно ради испуњења воље Божије, која нам је дала разум као многоплодно поље, које не треба да лежи запарложено и зарасло у трње незнања и лажних мисли, него да се украшава жетвом знања и истине. И тако, велимо, да треба много добрих и корисних знања да добијете од других народа (Немаца или којих других) да би достигли онај степен умнога развитка за који сте позвани. Али знање још није право просвећење. Знање је раширење умног богатства, а право просвећивање је поред тога још развиће виших принципа наравствених и духовних. Добити знање није веома тешко, али је виши задатак човеков добити више наравствено откриће. Многи људи, који су услед животних прилика остали без научног знања, али дубоко прожети наравственом светлошћу, ближи су правом просвећењу него људи који много знају, али су без духовне моћи и живота духовног.

Верујте нама, Срби, који знамо и који смо на себи, а унеколико и на нашој отаџбини, искусили болести садашњег света. Многи и најбољи људи у целој Европи завиде вам на вашим преимућствима, иако их потпуно и не познају. И та је завист разумљива, јер јединство вере, закон и осећање братске једнакости, заједница живота и простота нарави така су блага која се не купују ни знањем ни појединачним напорима ни државном моћи ни уређењем. Ви приступате развијању ваших умних богатстава и, разуме се, треба још многому којечему да се научите. Али, ви прилазите томе не као сиромаси већ као богаташи, не као нижи међу народима, већ као виши, јер, све оно што имају други ви можете добити с невеликим трудом, а оно што је ваше властито, Богом дано, то они добити не могу. Чувајте та своја блага и високо их цените! Поноситост је велики и убитачан порок, али је исто тако убитачно и самоунижење, које не зна цене даровима даним нам од Бога. Нека вам наше погрешке буду опомена и лекција.

И ми смо имали многа од тих преимућстава која ви сад имате; нека у мањој мери, нпр. братску једнакост и простоту живота, а нека чак и у већој, нпр. снагу и силу општинског уређења. И ми као и ви услед историјских догађаја дошли смо у додир с Европом и њеном просветом. С тугом смо увидели своје незнање и туђе знање. Ми смо заволели то знање и трудили смо се да усвојимо његово благо; и били смо у праву, јер је така обавеза човекова. У слепом обожавању туђег богатства ми нисмо умели распознати његову злу примену, и заборавили смо своје више богатство. Нама се чинило да земље ученије од нас превазилазе нас у сваком погледу, да је сваки њихов обичај, свако уређење боље од нашег властитог. Уместо да смо се учили туђему како је требало, ми смо се стали на њих угледати, подражавати им. Уместо правог смисла просвећења, уместо унутрашњег језгра мисли које је у њему, ми смо стали примати његову форму и спољни изглед. Уместо да пробудимо у себи самотворну снагу разума, ми смо стали изреда примати све што је туђи ум створио, слепо у то веровати чак и кад је лажно, тако да нас је оно што је требало у нама пробудити крепку радљивост мисли и духа потопило у дуги умни сан. Суд смо тако примили од Немаца с његовом тајношћу и с његовим формалностима, које не допуштају приступ човечијој савести; управу смо уредили на немачки начин, која не одговара нашим властитим потребама; грађанским и војничким чиновницима дали смо туђа имена; војску смо на немачки начин преобратили у покретне машине, противно духу народном, и стезали те машине наказним хаљинама као ланцима који не допуштају слободно кретање делова тела; красно и удобно одело наших предака замењивали смо ружним оделом западних народа, које некад неће моћи људи помињати без подсмеха; мењали смо своје обичаје да бисмо примили туђе, и непрестано их мењамо како их туђинци мењају; напослетку (срамота је то и помињати) и сами језик свој, велико наречје словенског говора, најстаријег и најбољег од

свих човечијих говора, презирали смо, напуштали у писању, у друштву, па чак и у пријатељском разговору, и замењивали жалосним муцањем најоскуднијега од свих европских језика (француским). Такво је било наше безумље: такве су биле појаве кад је материјалну поноситост државе пратило самоунижење народно. Али то самоунижење није било у народу, већ само у вишој класи која се одцепила од народа: она је хтела да се угледа у свему на туђина, хтела је да изгледа туђин, и за народ је туђин и постала. Ишчезло је свако поверење, свако духовно општење, свака размена мисли. Разум милионâ остао је бесплодан за друштво које се закључало у тесне границе невеликог броја хиљада људи који су пристали да се одрекну свих својих рођених обичаја. Ти људи уместо за просветом јурили су за њеном сенком поносећи се тим што су у очима народа изгледали као Немци, а народ је бежао од правог знања видећи у њему као неку вражију и за руски народ убитачну силу. Погрешка виших увела је у супротну погрешку ниже, и наше слепо клањање европском знању и просвети зауставило је за дуго времена развиће знања и просвете у руској земљи.

Није потребно, браћо, објашњавати вам какве су убитачне последице биле овог унутрашњег разједињења, какво је мноштво погрешака проистекло из те једне, каквим неправдама и страдањима у приватном, каквом бестидношћу у јавном, и каквом слабошћу у државном животу кажњени смо били због овог нашег поклоништва туђинству. Ни сад се нисмо избавили, и скоро се нећемо избавити од горких плодова тога поклонства. Ми то видимо и осећамо свуда и у свему, али вама, који живите далеко, то не може бити тако очигледно. Зато сматрамо за врло потребно да вам изнесемо бар један пример, по коме ћете моћи судити о осталом.

Свима је познато да су брегови Црнога мора пре цара Петра Првог припадали Турској, и само је ушће Дњепра било у рукама руских козака, наше браће Запорожаца. Они нису имали ни лађа, ни могућности да их граде. На лаким чамцима, често и на ораницама, пуштали су се они на бурно море, страшно још из старине морнарима, страшно и сада поред свег савршенства морске пловидбе, и налетали су хиљадама на брегове вечних непријатеља хришћанског имена. Од Батума до Цариграда ширили су страх и трепет. Трапезунт и Синоп и сама утврђења Боспорова дрхтали су пред њима. Турске флоте, које су слободно шетале Средоземним морем и често претиле обалама шпанским, француским и талијанским, скривали су се у пристаништа пред чамцима запорошким. Не хвалишемо се, но говоримо истину, а сведоци су нам сами турски летописи и још незаборавно предање у причама. У целој Европи нема ни једнога народа који би се могао похвалити тако дивним храбрим делима на мору. И опет без хвалисања можемо рећи да северњаци нису ни у чем уступали својој јужној браћи. Зар се није могло надати да ће руска флота с таким људима далеко наткрилити флоте других народа кад се чамци замене јаким и силно наоружаним бродовима? Такав успех не само да је био вероватан, већ смело тврдимо био је несумњив. Али, морамо признати, очекивања се нису испунила и поред неоспорне храбрости наших морнара. Откуд така недаћа? Зашто да људи који су на мору далеко били над својим такмацима постану им једва равни? Но, узрок је сасвим прост. Они су постали сасвим други људи, а не они који су били пре. Цар Петар почео је први градити у нас велике лађе, по угледу на холандске (и за то му част и слава!), али, паметном послу он је додао велику лудост. Имена свих делова лађе, све речи које се тичу пловидбе, све речи за команду он је узео од Холанђана. Какве су се јавиле последице? Таких немачких речи, таквих имена која су за руско ухо без икаква смисла, и која руском уху не представљају ништа, накупило се на хиљаде. И сад ступа на лађу будући морнар, човек кога је Бог обдарио необичном окретношћу и смелошћу, човек као и они који су у стара времена са уским чамцима разоравали обале Црнога мора, потресали Цариград и уништавали турске флоте – али он не ступа сад у морнаре, већ у ђаке. Он мора да учи напамет хиљаде бесмислених речи, које му необично звуче, и у том бесмисленом учењу пролазе године његове ватрене и живе младости. Уместо да заволи свој посао, да стече морнарско искуство, он постаје равнодушан и добија чак као неку одвратност од свога посла, од своје лађе, па и од самога мора. Прођу године, и морски јунак претвори се у полумртви

немачки речник. Он ће, истина, вршити своје дужности зато што је хришћанин и Рус, али прави морнар у њему је неповратно изгубљен – по томе примеру судите, браћо, о свему. Сва руска земља претворила се у једну лађу на којој се чују само речи немачке команде.

По милости Божијој ми смо почели сад долазити к себи и враћати се своме језику, своме рођеноме духу. Нас је спасла вера, коју нисмо изневерили; спасла нас је чврстина народа, који се није саблазнио примером више класе; али се болест не лечи брзо, а изгубљене године не повраћају се. Нека вам наш пример буде лекција! Учите се у западних народа, јер је то веома потребно, али се не угледајте на њих и не верујте им, као што смо се ми у својој слепоћи угледали и веровали им. Нека вас Бог сачува од те страшне напасти.

Туђ ум треба у вас да буди радљивост вашег властитог ума, и том радљивошћу ве ћете се све више и више уздизати. Ви не треба на себе да калемите туђи живот, јер ћете накалемити на себе не туђе здравље већ туђу болест. Да речемо још више: оно што у другом народу не само да није штетно, већ је чак и корисно, то ће код вас постати почетак зла и погибљи. Свако живо створење има своје законе бића, свој ред и свој склад на чему је основан његов живот, и што са своје стране одређује својства његових појава и плодова. Али то што је у једном живом створу уредно и складно (јер је сагласно с његовим бићем), кад се накалеми на други, чије је биће основано на другом закону, постаје извором нереда и нескладности. Нико не може певати туђим гласом, нити лепо ходити туђим ходом.

Тако и унутрашњи живот неког народа долази у неред и у нескладност ако допусти да се у његове жиле улију струје туђег живота. Зато строго просуђујте туђе мисли пре него што их примите, и не будите брзи на увођење новина, осим ако би корист од њих била јасна и несумњива.

Ви имате много једнокрвне браће ван граница ваше кнежевине, која вам искрено желе добра, и својом образованошћу и знањем могу вам често принети много користи. Примајте их с љубављу, саслушавајте њихове добре савете, користите се њиховом срдачном службом са срдачном захвалношћу, али и ту будите опрезни. Често бива да су они живели и образовали се под силним упливом туђинских принципа, рецимо нпр. немачких, и заволели су их. Често се догађа да су по навици примљеној из детињства они несвесно изменили склад свога унутрашњег живота и свога ума, научили су се нпр. да умножавање формалности држе за државничку мудрост, да притисак држе за услов поретка и реда, да је тачност у актима јемство тобоже боље и верније него човекова савест, да је чиновничко мешање у све и чиновничко туторовање над свима једина заштита општег мира и поретка, и, напослетку, научили су да немачку извештаченост сматрају за право образовање, а словенску простоту за остатак старинске дивљине. Разуме се да њих не треба за то кривити, јер је њихова заблуда сасвим природна, али вас молимо да се од ње чувате, а њих молимо да не верују сувише у своју уображену мудрост, и да имају на уму да они не ступају у вашу дружбу као најчистији и најбољи, већ као људи мало изопачени, који треба да своју душу оперу од туђе заразе. Простота је виши степен у друштвеном животу него најстарија извештаченост, и сваки принцип који истиче из духа и савести узвишенији је од формалности и административног пискарања. Прво је живо и живи, друго је мртво и умртвљава. Оставите ово друго Аустрији.

Истом таком речју обраћамо се и к вашим младим суграђанима, чедима православне Србије који су своје научно васпитање добили ван границе рођене земље у туђим крајевима на западу, а можда чак и у нашој Русији. Нема сумње они су стекли много умнога блага за обогаћење своје отаџбине, и другим начином не би га могли стећи, али ретко који, а можда ни један, није остао без икакво штетног страног утицаја. Они сами не треба да се сувише уздају у себе. Прекидање живе везе с отаџбином за неколико година не остаје сасвим без штете: много добрих и природних осећања – иако само за време – утрну, много саблажњивога и нечистога поткраде се у душу. Нека сваки вративши се стави се као на искушење! Нека се сваки опет потпуно саживљује са својим народом док се сам не осети

опет правим, простим Србином, који се само научио којечему у других народа. Нека заслужује ваше поверење, пре него што стече поверење у себе самога.

Ни строгошћу ни законима не могу се сачувати обичаји од кварења. Строги закони само показују да друштво није тврдо у своме убеђењу, и под њиховом уображеном заштитом тајни извор наравственог кварежа расте док не одоли или измени сам закон. Често се строгост закона преживи и помаже оно од чега је пре требало да брани. Тако нпр. у нас су некада мислили да оштрим и неразумним законима сачувају руске обичаје да се не промене на туђе, а после је цар Петар стао кажњавати смрћу или робијом не само оне који су се држали руског обичаја у оделу, него и оне који су тако одело правили онима који су га желели носити. Тешко је поверовати у таку безумну строгост против домаћих обичаја, али да ми не измишљамо сведок нам је зборник руских закона, и признајемо да је извор потоњој оштрини у лудости ранијих божем заштитних мера. Само унутрашње уверење и осећање народно чува обичај, који истиче увек из душе, из унутрашњег живота. Нека у вас буде заштита српском обичају не строгост закона, већ друштвено презирање оних који га руше. Ми знамо да обичаји не могу до века остати непромењени, и да потребе живота мало по мало мењају или прилагођавају их према променама самога живота. Унутрашњи осећај народни одређује колико је потребно то мењање. Тако нпр. сам језик прима из туђих језика потребни притицај туђих речи за именовање предмета или појмова којих нема по природи појединих крајева или по животном уређењу становника. Не треба, разуме се, да Србин измишља своје називе за прекоморског тигра или крокодила, за енглеског пера, за француску моду или немачку дипломатију, али зашто би ви (као ми) стали искати туђе речи за предмете и појмове који могу добити имена из вашег рођеног језика? Изгледа да је тако притицање туђих речи ситна погрешка, али није тако. То је непосредна и велика штета од које је тешко избројити све последице. Узрок је њен умна лењост и немарност према свом властитом језику, а последице су сиромашење самог језика, тј. сиромашење мисли народне, која је недељива од језика, те погибаона примеса туђег живота, и често рушење најсветијих начела народног живота. Дајте ма каквој власти туђе име и сви њени односи према народу измениће се и добиће други вид који се неће скоро поправити. Назовите свету веру религијом и покварићете и само православље. Тако је важна, тако много значи реч човечија, Богом дана јој сила и печат њена величанства. Ми смо вам већ показали како је штетно за нас било туђе називање свих предмета за морску пловидбу, а могли бисмо вам показати још много других примера. А шта да кажемо о несрећној Пољској? Рано је ступила она на тај погибаони пут, на који смо ми стали доцније, и, надамо се, само привремено; рано је она искварила свој живот том усменом туђинштином. Шљахта, кастелани, маршалки, рицари, војти нагрдили су њену словенску простоту, њене друштвене односе: народ се расцепио по пола, и клица будуће пропасти пала је, разрасла се баш у време тобожње државне силе. Пољска се поносила тиме што је у њој цветао римски језик (заједно с римском религијом); Пољска се поносила тиме што су се у Француској њима Французи дивили лепоти речи њихових панова; а народна реч и народна мисао спавали су као запарложено поље које човеку не доноси никаквих добрих плодова. Последице су вам познате. Тужно нам је говорити о погрешкама и гресима пољским, али смо дужни опоменути вас на несрећне примере код других народа, и, као што видите, непристрасно говоримо и о самима себи.

Обогаћавајте ум знањем језика, али не допуштајте у себе говор туђим језицима. Нека онај који у Србији говори туђим језиком буде цењен онако као што се цени папагај. Нека шепури своју ћубу на свом седалу.

Изгледа да се сав обичај састоји из ситница, али он сам није ситница. Чега би нпр. важног могло бити у оделу? Зар није свеједно како је човек одевен и како су сашивене крпе којима се он покрива? Та то је сасвим мртва ствар и не може утицати на живот. Тако и у нас говоре, али ви томе не верујте. Благодетство душе човечије тако је да и мртва ствар добија од ње жив значај и утиче на живот. Промена народног одела на западно потиче од злог извора, од презирања онога што је своје и од клањања пред оним што је туђе. Слаже ли се

тако осећање с братољубљем и с оним поштовањем које је сваки човек дужан одавати својој земљи и своме народу? Та би се промена могла опростити кад би се чинила ради удобности, па и ради лепоте, али процените сами чега лепога и удобнога има у западњачком оделу почињући од везеног кафтана и посипања главе белим прашком до садашњег фрака и вратне мараме? О женском оделу да и не говоримо: оно је увек било или нагрдно или непристојно, а често обоје заједно, и нагрдно и непристојно. Западно одело непрестано се мења и непрестано се управља по такозваној моди. А шта је то мода? Тамо негде (понајвише у Паризу) мали круг људи одреди према свом нахођењу крој хаљине или начин чешљања, а остали Французи, а за њима и остали народи, то одмах примају не усуђујући се да посумњају да је то лепо, ма како оно било ружно. Промислите беспристрасно о узроку тога подражавања и уверићете се да оно долази од душевног робовања такозваним вишима, а где је робовање тамо душа губи своју чистоту и благородство. Народно је одело слободни народни обичај; слободно је у нечему и мењати га ради боље удобности (јер је и сам обичај тако постао), али угледање на западно одевање није ништа друго до признање робовања укусу такозваног вишег друштва. Нека они којима је драго то признање буду уважавани онако како заслужују, тј. као што човек уважава мајмуна.

Многом којечему, као што рекосмо, треба да се учите у странаца, а често и да се користите њиховим услугама. Умејте их ценити, награђујте их, волите их и захваљујте им на користи које вам доносе, али их не примајте у своје друштвено братство сем ако би били православни, а нарочито православни Словени, јер вам они нису туђинци. Ми велимо користите се њиховим услугама и према користи коју дају и награђујте их, али то све ми говоримо о пословима трговине, наука и уметности – у грађанске ваше послове они не треба да се мешају. А шта да речемо о ратним пословима? Часно је и праведно бити се за сваку правду човечију; али има људи који не питајући за кога ће и за што се бити иду у најам да се бију за туђине и за туђе државе. Они за новце продају своју крв и крв оних које ће убијати, и има царева и народа који је купују. Нека ни једно ни друго не буде код вас, благодарних и јуначких Срба. Оставите којекаквим Немцима да се продају за убице, а храбром Напуљу, часној Енглеској и глави римске религије папи да их купују! Нека при њима остане така гадост. Држимо да не би требало ни да вас опомињемо за то, али ви сте ступили у друштво других народа код којих је појам о томе шта је часно, а шта нечасно врло колебљив и неодређен, и по невољи морамо вас опоменути на то зло, које још није довољно обелодањено и осуђено, и према томе може саблазнити људе, ако им се то не каже. И ми смо у стара времена имали Немце да се за нас бију, зато смо им после доста и робовали.

Не подајите се саблазни да будете Европљани! Та се реч сада често употребљава, а какав јој је смисао? Шпанци, Швеци и Французи подједнако су Европљани, па јесу ли налик један на другога? Врло мало имају они заједничкога. Да та реч не означава неки виши ступањ развића духа човечијег? Красно ми је то више наравствено развиће у народа који себе заштићује рукама најмљених убица, и још не увиђа гнусност свога греха, а ти народи су такође Европљани. Лепо ми је то наравствено развиће код народа који су направили савез да спасу народ који је од вајкада непријатељ хришћанству и законима човечанским, а тај савез је савез европских држава. Дивно је наравствено развиће народа чији представници готови су братимити се с таким потурицама као што је Омер-паша! Врло је на ниском ступњу наравствено достојанство Европе. Ту недавно, приликом једног бродолома, Црнац, Африканац, да би спасао своје другове да не помру од глади добровољно је жртвовао свој живот, и ти другови, европски Немци, примили су ту жртву и појели га. Ко је био виши пред људима и пред Богом? Или црнац Африканац који је дао свој живот да би спасао браћу, или Немац који га је појео да би продужио свој живот? Где је ту част европскога имена? И заиста, полурумски и немачки народи међу собом не хвале се њоме. Они, или боље рећи њихови агенти и посланици и наша браћа која су изневерила своје народне обичаје, употребљавају ту реч као вешт мамац за Словене да би им натурали духовно ропство, и по несрећи често се ми хватамо за ту обману! Тежите за именом човека, и још више именом хришћанина, и да

стечете све оно чиме се тако име оправдава, а ни мало не гледајте да ли ћете достићи свој високи циљ европским путовима или којим другим. Не одевајте своју умну слободу кицошким оковратником с натписом „Европљанин”.

Чувајте простоту својих нарави. Једино у њој наћи ћете јемство друштвене снаге и друштвеног здравља – у њој је корен праве храбрости и способности ка самопожртвовању. Нека Србин у својој отаџбини не гледа да се разликује од своје браће ничим другим сем услугама учињеним својој отаџбини или словенским земљама. Ако би он и заслужио почести у другим земљама, шта је вама стало до тога? За њега би било непристојно да се тиме хвали пред вама, и ви не треба да му допуштате таку сујету. Рецимо да га страни владаоци и уважавају и да су му за што било захвални, он нека се хвалише знацима тога уважаења или захвалности ван Србије, а на скупу Срба то не треба да буде. И да ли ће похвала енглеске краљице или аустријског цара бити похвалом и у вашим очима? Ми сумњамо. Нека се Србин кити само наградама добивеним од народног мишљења и од српске државе. Ако се деси да његов рад баш у другим земљама буде на корист или част његовој отаџбини и браћи, нека сама Србија о томе суди и награђује га, а туђ суд и туђе награде не треба да допуштате. У самим почастима и знацима одликовања будите опрезни. Нека она буду наградом само за службу општу. Ко је послужио отаџбини може од друштва добити сведоџбу своје службе, али не допуштајте и одбацујте свако спољашње одликовање за труд који човек хришћанин уложи за корист свога ближњег или за испуњење закона Христова. У томе он већ не служи људскоме друштву већ вишем судији, својој савести, и томе ко суди његовој савести, Богу. Свака друштвена награда, сваки знак одликовања, био би увреда за само дело и поруга на суд који је виши од нашега. Ми знамо да други народи допуштају себи такву противзаконитост, но ви бежите од тога с презрењем. Помислите сами, би ли се ви усудили прикачити на груди Апостолу Павлу какву златну плочу за његово апостолство? Тако судите, само у мањој мери, о сваком делу које се учини ради савести и Бога, била то милостиња или спасење људи с опасношћу свога живота, или духовни труд. Шта може, нпр, бити неразумније и, рецимо још више, шта може бити богопротивније од знакова одликовања датих људима за проповеди, поуке, или за црквену управу? Зашто не би давали награде и за пост и за молитву и за дарове исцељења? Друштво награђује за друштвену службу, но и то не треба да буде повод сујети; зато би вам ми саветовали да награђујете само старце који су свршили своју службу, да би их свако могао познати на сабору и радовати се гледајући на заслужног старца. А ономе који још служи нека буде наградом сама његова служба, његова дужност и ваше поверење к њему.

Презирите раскош, она је сама по себи недостојна паметних људи, и учинила би да плаћате данак другим народима. Не поводитите се за њима. Разликујте предмете који служе правој удобности живота од предмета раскоши. Први чине и сиромашу живот бољим (нпр. боље осветљење, јака и лака одећа, несагориво посуђе и др.), а други служе само разнежавању богатих. Не мешајте уметност, која изражава најбоље тежње душе човечије и облагорођава је, с кицошлуком и увесељењем, које душу унижава. О свему томе ми ни од кога нисмо могли чути опомене, и падали смо, а често и сад падамо у погрешке штетне и по јавни и по приватни живот. Још и сад смо готови подједнако ценити великог песника који прославља своју отаџбину и позоришну играчицу, чија је уметност само за презирање. Ви сте за сад још сиромашни, као људи који су се недавно ослободили ропства. Али ваша је земља богата даровима Божјим, а ви сте трудољубиви: богатство се ваше мора увеличати. Не употребљавајте ново богатство на празан бљесак и раскош! Нека богаташ употреби сувишак свога богатства на помагање сиротиње (разуме се не идући на руку ленствовању) или на општу корист и опште просвећивање. Нека буде у земљи српској та света раскош да за трудољубивог човека у њој не буде нужде и оскудице. Нека су богато и сјајно украшене цркве: храмови Божији! Али у вашим приватним кућама нека буде скромност као и у вашем домаћем животу. Раскош појединог човека чист је губитак за друштво и крађа од њега, и треба да се од ње гнушате. Кадифа и златоткане материје пољских панова оденули су Пољску у дроњке, а и ми се немамо чим похвалити. И у самим државним и јавним зградама

гледајте на простоту која ипак може бити лепа. И у њима раскош, кићење и бљесак свагда су на штету правој користи, па кад и изгледа да нису штетни, штетни су тим што служе као знак друштвене поноситости и државног самохвалисања, а обоје је противно Богу. Знајте, Срби, да је она земља велика у којој нема ни оскудице у сиромашних ни раскоши у богатих, у којој је све просто и без сјаја осим храма Божијег. Таква је земља уистину силна, Богу угодна и од људи поштована.

По свету се о вама разноси велика хвала, коју ви, држимо, заслужујете – хвала о чистоти ваших нарави. С тим је скопчана светиња и сила породичких веза, срећа и права радост живота, народно здравље, и – непосредно или посредно – сви услови друштвеног напредовања. Нека не буде поштован у друштву онај који је нечастан у свом домаћем животу. Онај који нема савести или је не слуша у свом личном послу, неће је слушати ни у јавним пословима, па му не треба поклањати поверење, јер одликујући поверењем порочне људе само друштво постаје саучесник њихових порока. Немају право они који веле да и таквим људима треба давати да врше грађанске дужности ради њихове памети. Напротив, уклањајте их из јавних послова, јер ће се и међу добрима наћи људи исто тако паметних и који више заслужују ваше поверење. Мора се, напослетку, рећи да је поједина корист, коју би могла причинити друштву памет поквареног човека у јавном послу, много мања од рђавог примера који се даје поверавањем јавних послова такоме човеку.

Ви ћете од сад бити много више у додиру с другим народима, и не поводите се за њима, нарочито за Французима и Немцима, што они не пазе на чистоту нарави. У томе погледу Енглеска је испред свих народа, а од чистоте домаћег живота зависи и политичка моћ државе. У многих народа влада ружно и и богопротивно мишљење да чистота нарави више личи жени него човеку. Презирите тако мишљење! Од владања човека зависи и владање жене, и кад би човек као јачи, круна Божијег саздања, тражио од слабије жене оне врлине које сам нема, то би било не само непаметно него и непоштено.

Нека буде строг суд јавног мишљења, јер без тога нећете избећи од постепеног кварења нарави, али се клоните неразумног подозрења и неповерења и не отурујте од себе покајнике и не вређајте их. Али законски и кривични суд нека буде милостив. Сетите се да за сваки преступ више или мање има кривице до друштва које слабо чува своје чланове да се не саблазне, или се не брине о хришћанском образовању за младости њихове. Не кажњавајте преступника смрћу. Он се већ не може бранити, а јуначкоме народу срамота је убијати човека без заштите; хришћанину је грешно лишити човека могућности да се покаје. Одавно је у руској земљи укинута смртна казна и сад нам је свима одвратна, и не примењује се више у кривичном суђењу. Тако милосрђе дика је православном словенском племену. Од Татара и учених Немаца остале су нам сурове казне, али ће скоро ишчезнути и последњи њени трагови. Будите, велимо, милосрдни у казнама, али нека ваше милосрђе буде паметно. Боља је и по изгледу строга казна, али која погађа кривца, него божем блага, али која погађа и његову породицу. У такој је казни више неправде него милосрђа. Многи траже да казна не срамоти кривца, и мисле да је то човечно. Али, то је велика заблуда. Свака казна (осим духовне утехе) тим самим срамоти човека што је она насиље које се над њим врши. Али, он је већ изгубио част својим преступом и казни, ако последици преступа, циљ је поправка и ни мало не увеличава бешчасћење, јер се човек не срамоти тим што трпи по невољи, већ тим што чини по својој вољи. Свако друго схватање личи само људима који не верују у достојанство духа човечијег, нпр. Немцима од којих је и постало, а не Словенима. Праведност и милосрђе у казнама састоји се у томе да не буде никакве излишне суровости и да невини ниуколико не страда за кривога. И зар нема нпр. више правде у кинеском суду (премда ми, разуме се, ни то не бранимо), у коме се, каткад, кажњавају очеви за децу коју су васпитали, него у суду европском, у коме се каткад кажњавају деца за очеве на које они нису могли имати никаква утицаја? Казном, велимо, не срамоти се преступник, али она може бити срамота за онога ко је изриче, али и у том треба имати здраво схватање. Човек се не бешчаси испуњавајући непријатну дужност коју му је дало друштво ради одржања мира и

живота своје браће. Стражар који стоји поред тамнице, и – такорећи – везује преступника, постаје оруђем кажњавања, али се тиме не бешчисти; то исто важи и за све привремене извршитеље војног или грађанског суда. Бешчастан је занат онога који је свој живот посветио сталном извршавању казни – занат целата. Свуда је он презрен као лице безнаравствено које унижава човечију природу, али, да ли је достојно поштовања друштво које је створило тај занат који понижава човека, па га после презире за оно што је само криво? То је или лицемерство или фарисејска лаж. Уредите кривичне законе тако да вам не буде потребан целат. Име тога заната бешчисти закон и друштво које тај закон има. Најпосле нека у вашим судовима буде више савести него формалности, и тада ће српски суд уважавати сви народи. Тако је било у старо доба код словенских племена; тако је сад у Енглеској и она се тим дичи. Још да речемо: нека не буде никаквог свечаног извршења казне, јер сваки посебни преступ и његово кажњавање по себи је општа жалост.

Дајте места савести и у грађанском суду. Срамота је да у друштву имају већи значај законски прописи него правда и добра савест, а то често бива у других народа. Не умножавајте међусобно тужакање и парничење, јер је то зло за мир и братску љубав. Ми држимо да би сваки спор требало решавати изборним судом, и ако у њему не буде сагласности, нека га реши општина. А ако је спор међу члановима разних општина, нека га решава суд људи из треће општине, да не би било раздора међу општинама. Више се држите општинског суда и општинских уредаба. Ту је више правде него игде на другом месту, а осим тога људи се привикавају да траже поштовање у своје браће. Где сеоски или градски збор решава послове, тамо се од младости васпитава у човека здраво схватање о законитости и праведљивости, и уништава се погибаона равнодушност за опште послове, која је тако обична у многих народа. Општински збор је школа за народ виша од сваког књижевног васпитања и не може се заменити никаквом књижевном мудрошћу. Општинске скупштине спасле су дух и разум руског сељака и поред ропства у које га је окувао неправедни закон.

Добро би било кад би збор решавао сва дела једногласно. Тако је од старине био обичај у Словена, а од Немаца нам је дошло да се броје гласови, као да је божем мудрост и правда на страни већине гласова, кад у самој ствари та већина врло често зависи од случаја. Помислите и на то, да тамо где се дела решавају по већини гласова, пропада или бар слаби жеља да се браћа убеде, и зато слаби и сама тежња ка сагласности у савести и у разуму. А где се не може постићи једногласна одлука, боље би било предати да реши један човек кога цени и поштује цео збор. Савест и разум једног човека који ужива опште поверење даје више наде на правилно решење него играње на број гласова. У енглеском кривичном суђењу потребна је једногласност свих поротника за осуду, и њихов суд уважава цео свет.

Ви сте хришћани, ви сте православни, нека вам дакле буде правда изнад свега! Не верујте да би икаквом народу неправда могла бити основом дуговечног успеха и среће. Она ствара против њега злобу других народа, и опкољава га душманима. Има на свету много људи који мисле да је допуштено добар циљ постићи и рђавим путем. Тако, као што је познато, уче језуити. Али тако учење строго осуђују апостоли. Свака неправда долази од лажи и од мрачнога духа, а њега не можеш друкчије натерати да служи божијој светлости осим побеђујући га правдом. Не можеш га ни преварити, јер је сва његова памет усредсређена на превару. Ако се некад и учини да се злим путем постигао добар циљ, то је само обмана и не треба томе веровати. Од рђавих средстава остаје у самом добру квасац који привидно добро претвара у неочекивано зло, и неразумни људи чуде се после тој промени, а не воде рачуна о путевима Божије правде, која је увек непромењива. Ми се, браћо наша Срби, усуђујемо опоменути вас на то, јер неки од вас, као што је познато, навикавајући се на живот туђих народа навикавају се и на њихове лажи, нарочито у дипломатским односима, и мисле да тиме могу послужити својој отаџбини. Варљива је така нада. У лукавству не може се превазићи ни језуит ни Аустријанац, али се оно лако побеђује искреношћу и простотом – у томе је сила, и то права сила. Она не само побеђује, но и обезоружава душмане.

Ви сте створили у себе власт. Покоравajte јој се и снажите је да не би пали у безвлашће и слабост; али чувајте у себе и слободу, а нарочито слободу мишљења – како усменог, тако и писменог. Она утврђује силу духа, царство правде и живот разума у народу. Без ње се заглушују сва добра начела, као што се види из искуства многих народа. Она је потребна грађанима, а можда је још потребнија самој власти, која без ње упада у неизлечиву слепоћу и спрема самој себи пропаст. Ми велимо чувајте слободу мишљења, и чувајте је не само од власти, него и од вас самих. Нека се исказује свако мишљење, ма како оно било непријатно вама самима. Ако је оно праведљиво, оно ће се распространити на опште добро, а, ако је лажно, оно ће се изобличити опет на опште добро, јер је правда паметнија од лажи. А шта бива тамо, где се мисли не смеју исказати из страха? Истините пропадају, јер воле светлост, а лажне, које воле таму, не будући изобличене шире се као потајна зараза и заражавају собом и саме изворе живота. Саслушајте све, изобличавајте лаж, и ви ћете победити својом вером у силу истине која је од Бога.

Не говорите много о праву и о правима, и много не слушајте оне који вам о томе говоре, него слушајте радо оне који вам говоре о дужностима, зато што је дужност једини живи извор права. Сазнање свога права за онога који је силан не значи ништа сем што освештава његову самовољу, а за онога који је слаб оно не вреди ништа, зато што је слаб. Сазнање дужности веже силнога, ствара и освештава права слабих. Себељубље говори о правима, братољубље о дужностима.

Поштујте своје духовне пастире. На њима је велика одговорност пред Богом, и право је да буду у великој почести код људи, али не допуштајте да они себе величају црквом мимо остали народ. У томе будите врло осетљиви за своју част, јер сте ви сви чланови Цркве Божије. Латинско духовништво себе назива црквом одстрањујући грађане или држећи их за бесловесну стоку, зато у њих и нема праве Цркве. Источни патријарси и епископи открили су недавно ту латинску лаж, и заслужили су тиме велику и вечну захвалност од свега православног хришћанског света, иако на жалост многи од њих у самој ствари нису сасвим верни свом сопственом учењу, угњетавајући права народâ, и таком својом неверношћу дају против себе оружје иноверцима у Бугарској.

Напоследку, старајте се о образовању и раширењу знања по свему народу српском! Старајте се да би оно свима било приступно. Раширење сваких знања не само што је потребно ради опште користи, него и за саму праведљивост, јер живот богаташа и иначе има много преимућства над животом сиротиње, па је ли право да само богаташи за себе задрже то велико благостање? Волите и унапређујте науку не само због непосредне користи коју она доноси друштву и појединим људима у друштвеном животу, већ још више зато што она раширује у укрепљава разум, тај велики дар Божији. Знајте и то да где наука ужива слободу и поштовање ради ње саме, тамо је она и многоплодна и силно помаже општем добру; тамо пак где је примају као најамну радницу, тамо је она слаба и не приноси плодова самоме друштву. То смо ми унеколико сами искусили, па чак и сад то осећамо.

Чувајте дакле и развијајте у себи све добре принципе! Будите верни православљу и сложни у духовном просвећивању! Не напуштајте никада братску једнакост и будите сложни у целини народној! Тежите ка образованости и правди, и будите сложни у постизавању сваког општег добра и разумног савршенства.

Остало што је праведљиво и корисно вам, казаће вам ваша рођена памет. Ми смо држали за своју дужност рећи вам оно што смо дознали из искуства, и подсетити вас на погрешке у које лако може пасти народ улазећи у непознату му област умних односа с другим европским народима. Друга словенска племена пре вас су ступила у те односе, и како их није имао ко опоменути од опасности, тешка је била њихова судбина. Чеси и Пољаци потпали су под туђу власт; ми смо се спасли, али тек сад се почињемо опорављати од болести, која нам је претила духовном смрћу. Нас је спасло, као што смо рекли, чврстина народна, свето православље и милост божија; али неће тако брзо ишчезнути трагови болести;

нећемо скоро постати правом руском земљом која живи духом руске самобитности. Био би грех и срамота ако наше искуство не би послужило на корист нашој млађој браћи, која ступају на ново поље друштвеног живота, нама, и кога још Бог призове, јер се ми надамо да ће дан Божије милости сићи и за све друге.

Може бити ми вам нисмо све казали, или смо казали нејасно, или шта више и погрешно. Ви, браћо, попуните што није речено, разумите што је казано нејасно, исправите што је погрешно, а наше речи, речи од срца и од љубави, примите с љубављу и милошћу.

Срећна и силна била Србија на радост свих Словена; уважена била од свих народа!

Примите наш братски поздрав.

У Москви, 1860. године.¹

Алексеј Хомјаков², Михаил Погодин, Александер Кошелев, Иван Бјељајев, Николај Јелагин, Јуриј Самарин, Петар Бесонов, Константин Аксаков, Петар Бартењев, Фјодор Чижов, Иван Аксаков

---

¹ (преузето из Ситнији списи Ђуре Даничића I, Српска краљевска академија, Сремски Карловци 1925.)

² Алексеј Степанович Хомјаков рођен је 1. маја 1804, умро 24. септембра 1860. Руски философ, богослов, социолог, историчар цивилизације, економиста, проналазач, песник, лекар, сликар, оснивач и један од вођа словенофилства. Завршио физичко-математички одсек Московског универзитета 1822. Од 1823. до 1825. био у војној служби, затим се демобилисао и боравио у Француској, Италији, Швајцарској, и Аустрији. Вратио се у Русију 1828. и као хусарски официр учествовао у руско-турском рату. Живео на свом имању а зиме проводио у Москви. Посетио Немачку и Чешку 1847. Умро изненада, од колере.